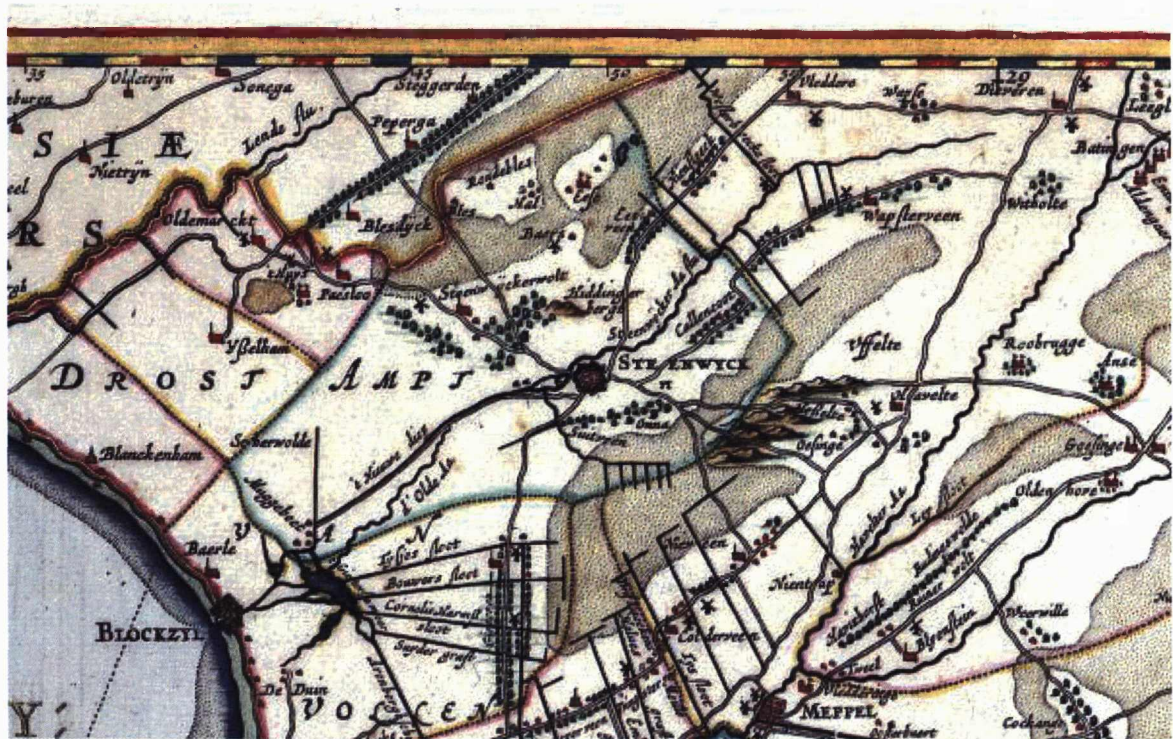

Bureauonderzoek

Mr. Zigher ter Steghestraat 3 te Steenwijk

ONTVANGEN 26 JUN 2007

Opdrachtgever
Tauw Assen
Postbus 722
9400 AS ASSEN

Projectnummer
Synthegra Rapport 176247

Kenmerk
MWA/UIT/SAD/176247

Autorisatie

Redactie: paraaf datum

drs. M.D. Wagemans

Eindredactie/kwaliteitscontrole: paraaf datum

drs. E.E.A. van der Kuijl

Synthegra bv, Doetinchemseweg 61a, NL-7007 CB Doetinchem
Telefoon +31 (0)314 36 99 40, Fax +31 (0)314 36 99 44, Internet: www.synthegra.com
Bankrelatie Friesland Bank, nr. 295191155, BTW nr. NL819631288B01, HR 01115557

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

Colofon

Opdrachtgever: Taw Assen
Project: Mr. Zigher ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Projectnummer: 176247
Titel: Bureauonderzoek, Mr. Zigher ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Datum: 19-01-2007
Redactie: drs. M.D. Wagemans
Projectleider: drs. H. Kremer
Met bijdragen van: drs. M.D. Wagemans, drs. E.E.A. van der Kuijl, drs. M. Sier
Tekenaar: drs. S.D. Diependaal
Eindredactie: drs. E.E.A. van der Kuijl
Druk: Synthegra bv, Doetinchem
ISSN: 1574-0838

Synthegra bv

Doetinchemseweg 61a, 7007 CB Doetinchem
Telefoon +31 (0)314 36 99 40, Fax +31 (0)314 36 99 44, Internet: www.synthegra.com
Bankrelatie Friesland Bank, nr. 295191155, BTW nr. NL819631288B01, HR 01115557

© Synthegra bv, 2007

De rechten van intellectueel eigendom verblijven te allen tijde bij Synthegra bv.

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

INHOUD

1	Inleiding	4
1.1	Kader en doelstelling	4
1.2	Plangebied	4
1.3	Onderzoeksopzet en richtlijnen	5
1.4	Administratieve gegevens	5
2	Landschapsgenese	6
2.1	Inleiding	6
2.2	Geologie en geomorfologie	6
2.3	Bodem	6
3	Archeologie en geschiedenis	8
3.1	Bewoningsgeschiedenis	8
3.2	Archeologische waarden in het onderzoeksgebied	10
3.3	Gegevens uit het kaartmateriaal	14
4	Archeologische verwachting	18
5	Conclusie en aanbevelingen	19
	Literatuur	20

Bijlagen:

Bijlage 1: Combinatiekaart IKAW, AMK en Archis waarnemingen

Bijlage 2: Geologische perioden en lijst met gebruikte afkortingen

Afbeelding voorblad: Steenwijk rond 1681.¹

---

¹ N. ten Have, kaart van Overijssel. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag. Collectie: atlas van der Hagen.

1 Inleiding

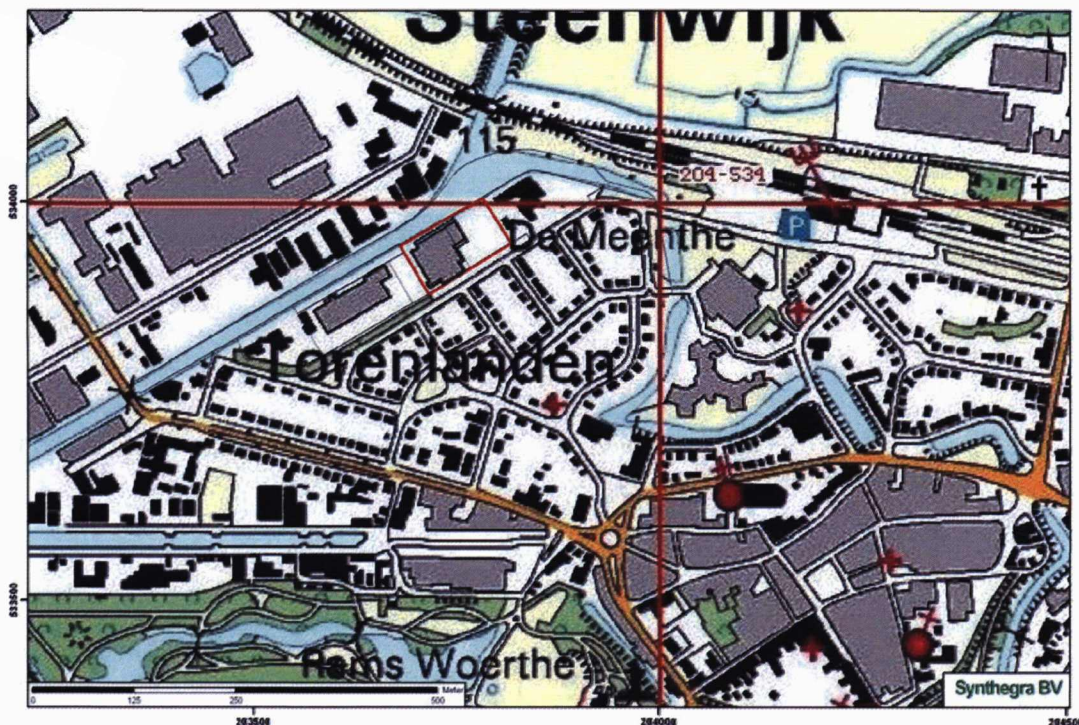
1.1 Kader en doelstelling

In opdracht van Tauw Assen heeft Synthegra bv in januari 2007 een bureauonderzoek uitgevoerd ten behoeve van het plangebied gelegen aan de Mr. Zigher ter Steghestraat 3 te Steenwijk (gemeente Steenwijkerland). Het onderzoek diende te worden uitgevoerd omdat realisatie van de plannen (realisatie van nieuwbouw) zou kunnen leiden tot aantasting of vernietiging van mogelijk aanwezige archeologische resten.

Het doel van het bureauonderzoek was het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over de bekende of verwachte archeologische waarden, binnen het plangebied. Dit omvat de aan- of afwezigheid, het karakter en de omvang, de datering, gaafheid en conservering en de relatieve kwaliteit van de archeologische waarden. Met behulp van deze informatie is een gebiedspecifiek archeologisch verwachtingsmodel opgesteld.

1.2 Plangebied

Het plangebied (circa 6.640 m² groot) ligt ten oosten van het centrum van Steenwijk (afbeelding 1). Het plangebied staat afgebeeld op kaartblad 16E van de topografische kaart van Nederland (schaal 1:25.000). Op de onderzoekslocatie is een leegstaand bedrijfspand gesitueerd wat heeft gediend als groothandel voor een supermarkt en als verhuisbedrijf.

Afbeelding 1: de ligging van het plangebied (rode kader). Inzet rechtsboven ligging in Nederland (zwarte kader).

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

1.3 Onderzoeksopzet, richtlijnen en methodiek

Het onderzoek bestond uit een bureauonderzoek dat is verricht conform de richtlijnen van de KNA 3.1. Het bureauonderzoek is uitgevoerd om na te gaan of er reeds archeologische vondsten uit het plangebied geregistreerd staan, om de landschappelijke (geologische en bodemkundige) kenmerken alsmede de gespecificeerde archeologische verwachting te bepalen. Om inzicht te krijgen in het voorkomen van archeologische vindplaatsen in of nabij het plangebied is het ARChEologisch Informatie Systeem (ARCHIS) van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumentenzorg (RACM) te Amersfoort geraadpleegd.

1.4 Administratieve gegevens

Toponiem	: Mr. Z. ter Steghestraat 3
Plaats	: Steenwijk
Gemeente	: Steenwijkerland
Provincie	: Overijssel
Projectnummer	: 176247
Bevoegd gezag	: gemeente Steenwijk
Opdrachtgever	: Tauw Assen
Uitvoerende instantie	: SyntheGra Archeologie
Datum uitvoering	: 15-01-2007
Kaartblad	: 16E
Periode	: prehistorie tot en met nieuwe tijd
Oppervlakte	: circa 6.640 m ²
Grondgebruik	: bebouwd
Beheer en plaats documentatie	: Koninklijke Bibliotheek, Bibliotheek RACM, SyntheGra Doetinchem

De onderzoekslocatie wordt omsloten door de volgende 4 coördinaten:

x1:203681,60	y1:533885,03
x1:203681,60	y2:534005,71
x2:203819,14	y2:534005,71
x2:203819,14	y1:533885,03

2 Landschapsgenese

2.1 Inleiding

Er bestaat een sterke relatie tussen de ontstaansgeschiedenis van het landschap en de archeologische verwachting van een gebied. Daarom is het belangrijk om de genese van een landschap goed te bestuderen. De geologische ontwikkeling ligt ten grondslag aan de geomorfologie en bodem. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de landschapsgenese op de onderzoekslocatie. Voor de geologische en geomorfologische beschrijving is gebruik gemaakt van de nieuwe lithostratigrafische indeling van de ondiepe ondergrond.² (Voor een overzicht van de geologische perioden, zie bijlage 2).

2.2 Geologie en geomorfologie

Het landschap rond Steenwijk is gevormd tijdens het Saalien. Gedurende het Saalien werd landijs vanuit het noorden opgestuwd in zuidelijke richting. Na het wegsmelten van het landijs bleef de keileem achter (Formatie van Drenthe). Het materiaal bestaat uit kalkloze, zandige zavel met veel stenen (onder andere graniet uit het Scandinavische gebied). Tijdens de Weichsel-ijstijd heeft het ijs ons land niet bereikt. Wel was het zeer koud. De ondergrond bleef het gehele jaar permanent bevroren, tijdens de warmere zomerperiode ontdooidde de bovengrond enkele decimeters. In de zomer kwamen er grote hoeveelheden smeltwater vrij. Hierin werd veel zand over grote afstanden meegevoerd. Dit zogenaamde fluvio-periglaciaal zand werd in de lage gebieden afgezet.³ Een dergelijk koud klimaat is zeer droog. Hierdoor ontstonden zand- en stofstormen. Het uitgestoven zand werd weer afgezet als dekzanden met een vrij uniforme samenstelling. Het dekzand is afgezet in de vorm van meestal van zuidwest naar noordoost gerichte zandruggen, de heersende windrichting in Nederland volgend.

Tussen de dekzandruggen hebben zich bredere en smallere geulen en beken gevormd. Deze zijn ontstaan doordat de ondergrond permanent bevroren was en de neerslag en het smeltwater niet konden wegzakken maar oppervlakkig moesten afvloeien. Door de beken werd uitspoelingsmateriaal afgezet. Tijdens het Holoceen (de laatste 10.000 jaar) is in de beekdalen onder invloed van de stijgende grondwaterspiegel veen ontstaan. Het plangebied ligt binnen de bebouwde kom en is om die reden niet gekarteerd. Extrapolatie van de veengebieden op de bodemkaart (paarse legenda eenheden: afbeelding 2) doet vermoeden dat het plangebied in een beekdal is gelegen. Waarin het huidige interglaciaal veen is ontstaan. De oude kern van Steenwijk is gelegen op een keileemplateau en daardoor hoger gelegen in het landschap.

2.3 Bodem

Volgens de Bodemkaart van Nederland⁴ ligt in het plangebied binnen de bebouwde kom. Het kaartbeeld doet vermoeden dat zich in het plangebied een madeveengrond bevindt. Mogelijk ligt het onderliggende zandpakket op een diepte van minder dan 120 cm met al dan niet een humuspodzol bodem. Madeveengronden zijn door het beweiden sterk vertrapt,⁵ waardoor het bovenste deel van het veen sterk verkleed. Als gevolg van de ruilverkaveling en betere ontwatering is de veraarding goed op gang gekomen. In smalle dalen en aan de randen van bredere dalen is de veraarding vanouds al bevorderd, door bemesting met stalmest en toevoer van anorganisch materiaal bij overstromingen.

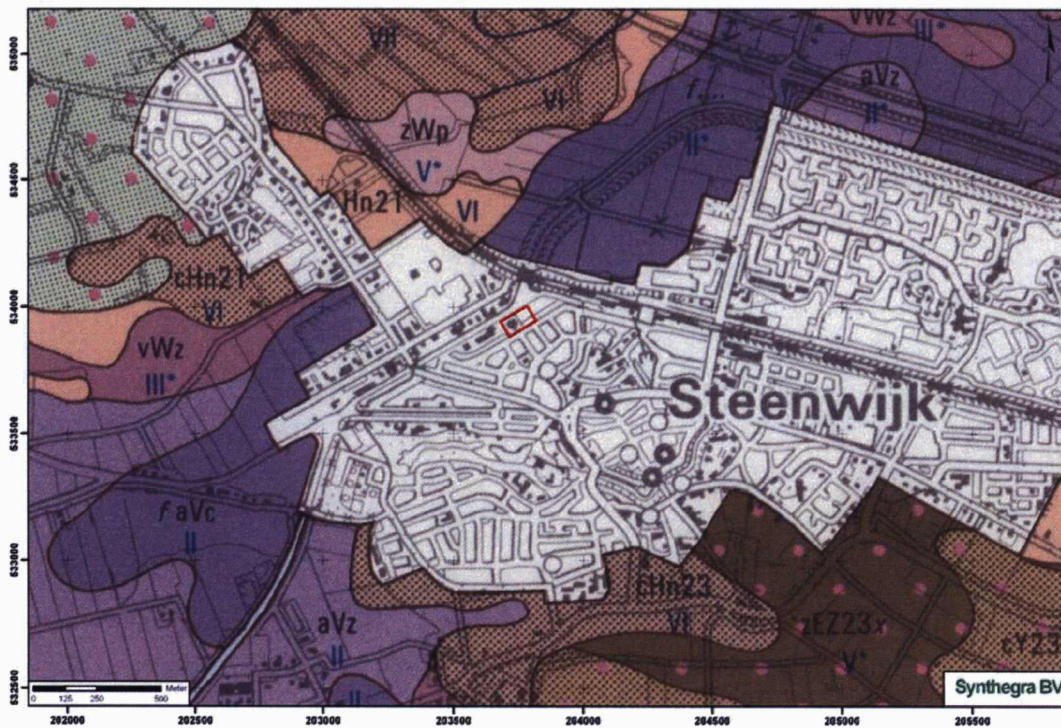
² De Mulder *et al.* 2003 'De ondergrond van Nederland'

³ Kuipers p.279

⁴ Stichting bodemkartering, 1988.

⁵ Stichting voor bodemkartering, 1988.

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

Afbeelding 2: uitsnede uit de bodemkaart van Nederland 1:50.000.

3 Archeologie en geschiedenis

3.1 Bewoningsgeschiedenis

Steenwijk is gelegen aan de rand van een uitloper van het Drents plateau, de Steenwijker Kamp. Hier ontstond in de 9e eeuw de esnederzetting Steenwijk, gelegen aan een belangrijke weg die van Friesland naar het zuidoosten liep. De naam Steenwijk is een verwijzing naar de vele stenen die in de keileemgrond werden gevonden.⁶ Steenwijk behoorde tot het begin van de 13e eeuw bij Drenthe. In 1206 kwam Steenwijk geheel onder het gezag van de bisschop van Utrecht, die de plaats al spoedig stadsrechten verleende. In het midden van de 14e eeuw ontving men tevens het recht om drie jaarmarkten te houden. Deze markten zorgden ervoor dat Steenwijk uitgroeide tot een handelscentrum voor het land van Vollenhove, Zuidwest Drenthe en Zuidoost Friesland. De nabijheid van de rivier de Aa gaf een extra impuls aan de economische ontwikkeling van Steenwijk. De uitvoer betrof voornamelijk turf, boter, kaas, landbouwproducten en veldkeien. De keien waren van groot belang voor de aanleg van kustwegen en zeekeringen. Ze hadden zelfs zo'n grote waarde dat sommige boeren meestal betaald werden met bepaalde hoeveelheden zwerfstenen.⁷

De strategische ligging van Steenwijk heeft een zware stempel gedrukt op haar geschiedenis. Het was de toegangspoort naar Friesland en Groningen, en alleen ten noorden van Ommen en bij Coevorden, waren nog andere wegen door het veen. Hierdoor heeft Steenwijk zwaar onder de Tachtigjarige Oorlog geleden. Zo vond er in de jaren 1580 en 1581 een belegering plaats door de Spanjaarden. Door een komst van een ontzettingsleger uit Holland kon deze aanval ternauwernood worden afgeslagen. Bij een pestepidemie kwam in 1582 negentig procent van de bevolking om waarna Steenwijk alsnog door de Spanjaarden werd ingenomen. Prins Maurits wist de stad pas na tien jaar weer te heroveren.⁸

Afbeelding 3: inname van Steenwijk door prins Maurits in 1592, door Johan van den Komput.⁹

⁶ J. Augusteijn, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 9: Overijssel* (Alphen aan de Rijn 2002) p. 73.

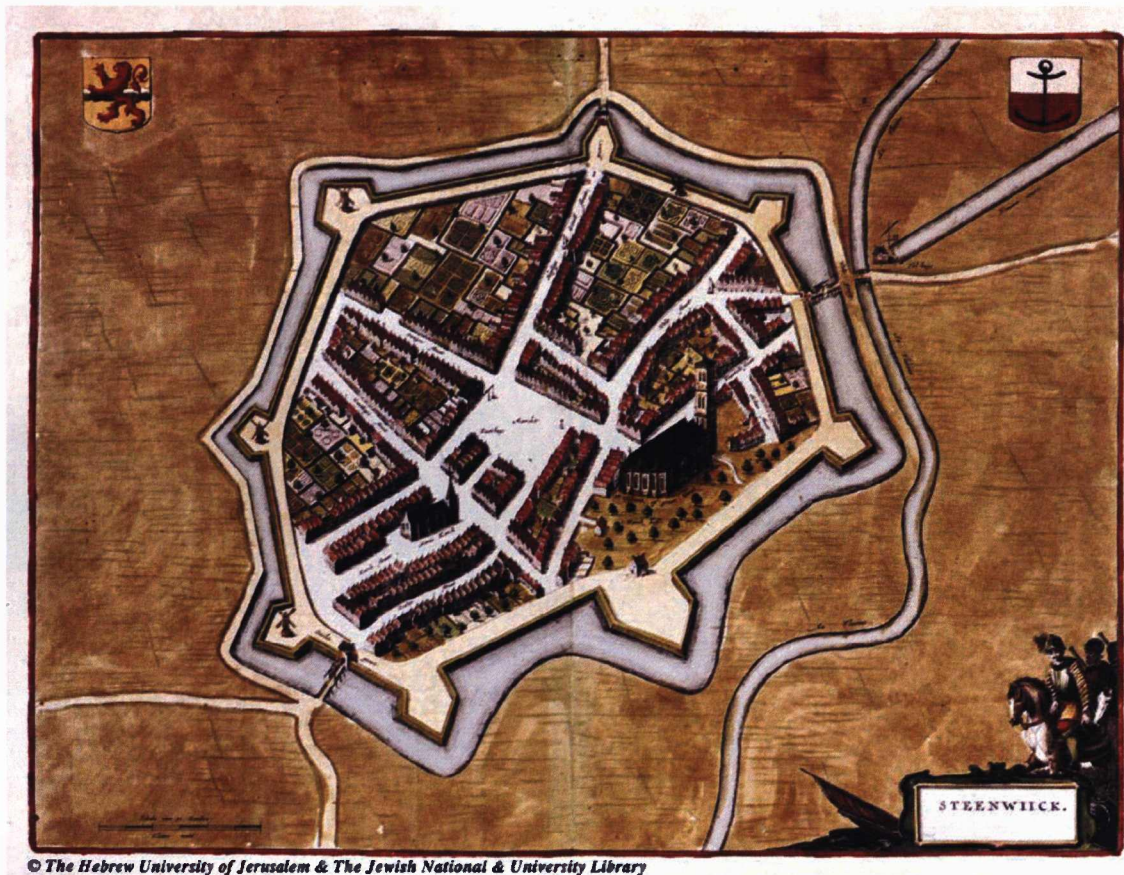
⁷ Ibidem, 73.

⁸ Ibidem, 75.

⁹ Ibidem, 77.

In de eerste helft van de 17^e eeuw werd Steenwijk versterkt volgens het Oud-Nederlands vestingstelsel (zie afbeelding 4).

Afbeelding 4: kaart van Steenwijk, 1649.¹⁰

Op de kaart van Blaeu wordt Steenwijk als vestingstad weergegeven. Op de kaart is ook het Steenwijkerdiep getekend, op de kaart aangeduid als de Nieuwe Vaart. Dit kanaal, dat in 1632 gereedkwam, was van grote betekenis voor het vervoer van turf, veldkeien en landbouwproducten naar Holland. Steenwijk werd zo een havenplaats met een eigen schippersgilde.¹¹ De 17^e eeuw was in economisch opzicht een tijd van redelijke rust waarin Steenwijk kon groeien. De verving en het transport van turf naar Holland waren van grote betekenis. Het riviertje de Aa dat bij Blokzijl uitmondde in de Zuiderzee was echter slecht bevaarbaar en alleen geschikt voor boten met een geringe diepgang.

Aan het einde van de 17^e eeuw veranderde de Republiek der Nederlanden de verdedigingsstrategie, zodat grote delen van het grondgebied werden beschermd door zogenaamde verdedigingslinies. De IJssel werd een belangrijke verdedigingslinie waardoor Steenwijk als vooruitgeschoven post minder belangrijk was en opgegeven kon worden.

¹⁰ Bron: Stedenatlas, J. Blaeu.

¹¹ J. Augusteijn, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 9: Overijssel* . p. 80.

3.2 Archeologische waarden in het onderzoeksgebied

Zoals in het vorige hoofdstuk geconstateerd is Steenwijk hoog in het landschap gelegen, op een zogenaamd keileemplateau. Deze hoger gelegen gebieden waren zeer aantrekkelijk voor de prehistorische mens om zich te vestigen. In de gemeente Steenwijkerland komt 90 % van alle archeologische waarnemingen dan ook voor op de keileemplateaus rondom Steenwijk en Vollenhove en de zones rondom Blokzijl en Kuinre. Het grootste deel bestaat uit vondsten uit de prehistorie (m.n. de steentijden). Het (vuur)steenmateriaal wordt hier veelal aan de oppervlakte gevonden, terwijl metalen en organisch materiaal uit latere perioden vaak al verloren zijn gegaan.¹²

De meeste paleolithische vondsten zijn gedaan aan de (rand van) de flank van de stuwwal, aan weerszijden van Steenwijk.¹³ Zo zijn er bijvoorbeeld op één kilometer ten zuiden van de onderzoekslocatie een vuurstenen schrabber (klingschrabber) en een slijpsteen (wetsteen) gevonden (ARCHIS waarnemingsnummer 12387). In het mesolithicum kreeg de prehistorische mens te maken met een klimaatsverandering. Door het smelten van de ijskappen ontstonden veel rivieren en beken, en werd het klimaat veel vochtiger zodat men gedwongen werd zich op de hoge en droge delen van het landschap te vestigen. Al het materiaal uit deze periode in de gemeente Steenwijkerland is dan ook aangetroffen, op of dichtbij, de hoog gelegen keileemplateaus rond Steenwijk. In Archis staan 52 meldingen geregistreerd die te relateren zijn aan het mesolithicum.¹⁴ Op circa twee kilometer ten oosten is een terrein gelegen met een archeologisch-monumentale betekenis van hoge waarde. Het betreft een grote vindplaats van mesolithisch vuursteen (ARCHIS monumentnummer 9439).

De daaropvolgende periode (neolithicum of nieuwe steentijd 5300-2000 v. Chr.) staat bekend door de ontwikkeling van landbouw en de daarmee samenhangende domesticatie van dieren. De cultuur van het jagen en verzamelen, met het typische nomadenbestaan, maakte plaats voor een landbouwcultuur zodat permanente nederzettingen konden ontstaan. De hoger gelegen delen van landschap genoten nog steeds de voorkeur. Deze gronden lagen bij voorkeur ook in de buurt van waterlopen. Het plangebied voldeed echter niet aan deze criteria: het lag ten noorden van het keileemplateau, in een laaggelegen beekdal. Lange tijd is gedacht dat beekdalen in archeologisch opzicht oninteressant waren. Hernieuwde inzichten hebben echter geleid tot een nuancering in de archeologische verwachting voor beekdalen. Zolang de prehistorische mens heeft rondgezworven over de dekzanden van Nederland hebben ze ook de beken gevolgd en doorkruist. In beekdalen zijn dan ook structuren te vinden die kunnen variëren van boomstampadjes tot bruggen.¹⁵ Uit onderzoek is gebleken dat er voor de prehistorische mens nog geen strikte scheiding bestond tussen in cultuur gebrachte en natuurlijke domeinen.¹⁶ Beekdalen kunnen diverse artefacten bevatten, zoals neolithische bijlen van vuursteen, laat prehistorisch metaalwaar, kuilen met aardewerkdeposities en rituele deposities. Twee vuurstenen bijlen uit het midden neolithicum die pal naast het plangebied werden gevonden, zijn hiervan een voorbeeld (zie afbeelding 5). Op circa vierhonderd meter ten noordoosten, en circa honderdvijftig meter ten noorden van het plangebied, werden deze bijlen aangetroffen (type: Flint-Ovalbeil) (ARCHIS waarnemingsnummer 12396).

---

¹² W.A.M. Hessing, *Archeologische verwachtingen- en beleidskaart voor het grondgebied van Steenwijkerland: een aanzet tot het ontwikkelen van ruimtelijk archeologiebeleid*. Vestigia-rapport V 337. (Amersfoort 2006) p. 31.

¹³ Ibidem, 32.

¹⁴ Ibidem, 32.

¹⁵ F. Gerritsen & E. Rensink, *Beekdallandschappen in archeologisch perspectief*. Nederlandse Archeologische Rapporten nr.28. p. 9.

¹⁶ Ibidem, 16.

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

Afbeelding 5: De Flint-Ovalbeil uit het neolithicum die werd gevonden in de directe nabijheid van het plangebied. Vuurstenen bijlen waren waardevolle werktuigen. Ze werden gebruikt voor het omhakken van bomen en het bewerken van hout. De bijl werd met hars of pek in een houten steel vastgezet.¹⁷

Uit de perioden bronstijd tot en met de vroege middeleeuwen zijn weinig archeologische vondsten bekend in Steenwijk. Behalve de vuurstenen dolk, die hieronder staat afgebeeld, zijn archeologische vondsten uit de bronstijd in de hele gemeente Steenwijkerland schaars. Uit de periode van de ijzertijd zijn slechts drie meldingen bekend, waaronder twee celtic fields die werden gevonden in het nabijgelegen Eese.¹⁸

Afbeelding 6: Laurierbladvormige vuurstenen dolk uit de bronstijd gevonden in Steenwijk, meest waarschijnlijk uit Zuid-Scandinavie geïmporteerd. Let op de zorgvuldig retouchering (bewerking) van

¹⁷ Bron: www.hetgeheugenvannederland.nl archeologie, Steenwijk.

¹⁸ W.A.M. Hessing, *Archeologische verwachtingen- en beleidskaart voor het grondgebied van Steenwijkerland*. p. 34

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

het oppervlak en de scherpe kanten! Dit soort vuurstenen dolken waren goeie nabootsingen van zeldzame en dure bronzen wapens, die niet voor iedereen toegankelijk waren.¹⁹

In de Romeinse tijd bleef het gebied boven de rivieren zelfstandig maar kwam het wel binnen de Romeinse invloedssfeer.²⁰ Het gebrek aan archeologische vondsten in Steenwijk uit deze tijd belet het echter om uitspraken te doen over de mate van Romeinse invloeden. In de directe nabijheid van het plangebied betreft het één losse vondst. Op circa één kilometer ten oosten werd een munt met een vrouwenkop gevonden met het opschrift 'Augusta Faustina', met aan de keerzijde een zittende Salus bij een altaar met een slang, met het opschrift 'Saluti Augustae', Faustina II, geslagen te Rome: type: RIC 716. (ARCHIS waarnemingsnummer 23105). Voor de rest zijn er weinig vondsten gedaan in de gemeente Steenwijkerland die gedateerd kunnen worden in de Romeinse tijd.

De vroege middeleeuwen zijn slecht vertegenwoordigd in de gemeente Steenwijkerland. De hoge waterstand en de slechte ontwatering hadden een deel van de bewoners verdreven. Grootschalige ontginningen en kolonisatie namen weer een aanvang vanaf de 12 eeuw.²¹ In de 14e eeuw kwam een grote stadsuitbreiding tot stand waarvan de Markt het centrale punt vormde. Rond de stad werden verdedigingswerken aangelegd in de vorm van een wal en een gracht, waarbij speciale aandacht werd besteed aan de kwetsbare zuidzijde. De moerasachtige noordkant van Steenwijk was minder gevaarlijk. Alhoewel er vier poorten werden gebouwd heeft Steenwijk in de middeleeuwen nooit een ommuring gekend. De bouw van de vierde poort, de Wolspoort hield verband met de aanleg van de Nieuwe Steendijk naar Friesland. Deze weg is de voorloper van de huidige Tukseweg die even ten zuiden van het plangebied loopt. In de late middeleeuwen was dit een belangrijke weg naar Friesland.²² In het oude centrum van Steenwijk is uiteraard veel middeleeuws materiaal gevonden, zoals een keienbestrating uit de 14^e eeuw, of begin 15^e eeuw (ARCHIS waarnemingsnummer 43929), en de restanten van een stadsmuur of poort (ARCHIS waarnemingsnummer 12371). Vermeldenswaardig is nog een grote vindplaats in het centrum waarbij glas in lood, een beschreven lei met een bijbelse tekst en een pispot werden gevonden (ARCHIS waarnemingsnummer 13785).

---

¹⁹ Bron: www.hetgeheugenvannederland.nl archeologie, Steenwijk

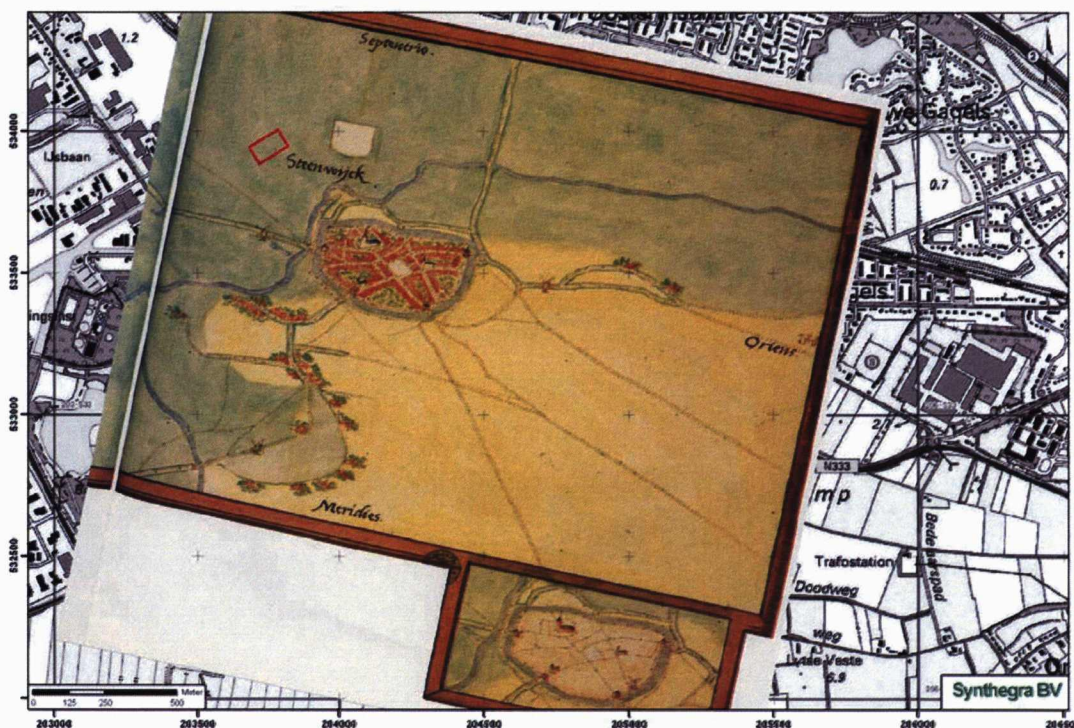
²⁰ Ibidem, 34.

²¹ Ibidem, 36

²² Ibidem, 74-75.

3.3 Gegevens uit het kaartmateriaal

In het kader van het bureauonderzoek is tevens historisch kaartmateriaal bestudeerd (zie literatuurlijst). Het plangebied ligt even ten noordwesten van de oude stadskern van Steenwijk in een laaggelegen veengebied waardoor het riviertje de Aa stroomde. Het deel ten noorden van de Aa heette de Meent en deed dienst als gemeenschappelijke weide.²³ Op de kaart van Jacob van Deventer die bekend staat om zijn nauwkeurigheid is deze gemeenschappelijke weide duidelijk zichtbaar. Bij de knik in de Oude Steendijk (de huidige Tukseweg, direct ten zuiden van het plangebied) heeft van Deventer een brug getekend met aan weerszijden wat water. Er is op gewezen dat dit een brug over een oude, uitgedroogde bedding van de Aa is geweest. Weer anderen menen dat hiermee de Kapelsloot werd bedoeld die in die tijd al was gegraven.²⁴ Op deze kaart is duidelijk zichtbaar het hoogteverschil in het landschap. Het middeleeuwse Steenwijk en het gebied ten oosten en zuiden was hoger gelegen in het landschap. Het plangebied is echter gelegen in een lager gelegen deel van het landschap dat Jacob van Deventer met groen heeft ingekleurd (afbeelding 7). Een uitsnede van deze kaart met een doorzichtige ondergrond laat duidelijk zien waar het plangebied zich bevindt (afbeelding 8).

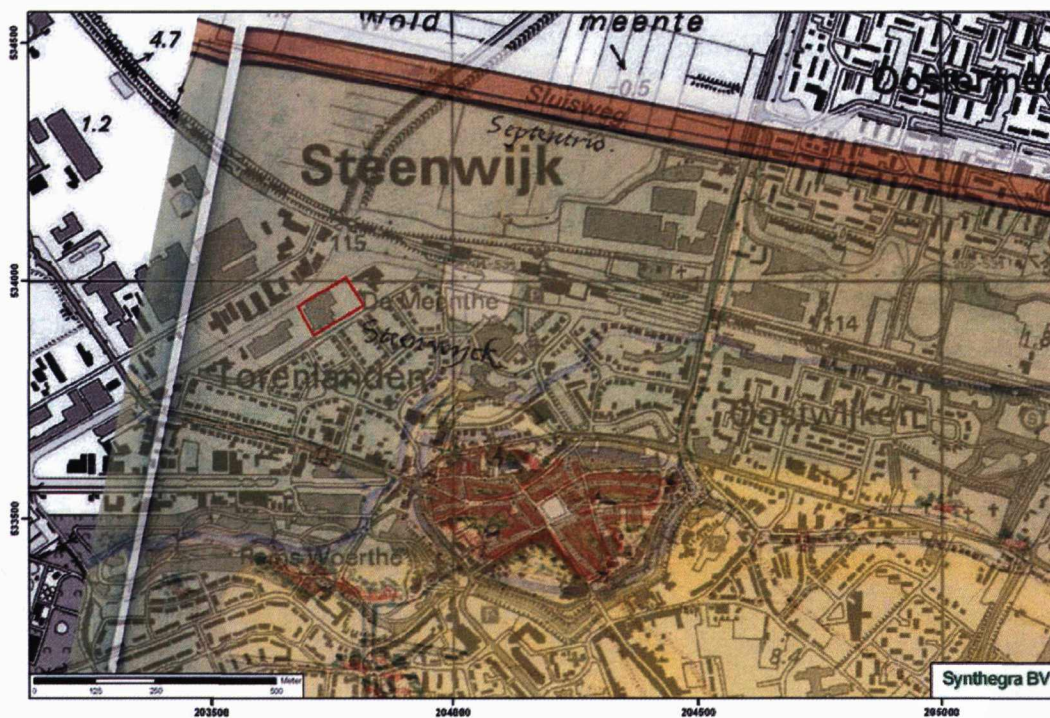
Afbeelding 7: kaart van Jacob van Deventer uit 1568. Het plangebied is in het rode kader aangeduid.²⁵

²³ J. Augusteijn, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 9: Overijssel*, p. 73.

²⁴ Ibidem, 75.

²⁵ J. Augusteijn, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 9: Overijssel*. Kaart VI. 1.

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

Afbeelding 8: kaart van Jacob van Deventer uit 1568. Het plangebied is in het rode kader aangeduid.²⁶

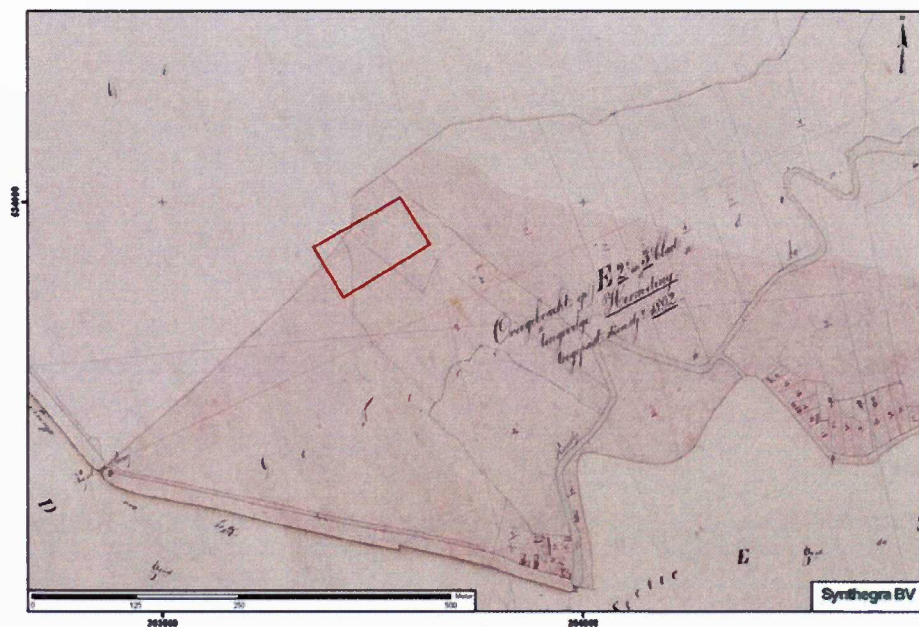
²⁶ J. Augusteijn, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 9: Overijssel. Kaart VI. 1.*

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

Gedurende het midden van de 19^e eeuw en het begin van de 20^e eeuw heeft het plangebied een agrarische functie gehad. Er was geen sprake van bebouwing (zie afbeelding 7, 8 en 9).

Afbeelding 8: het plangebied omstreeks 1851, in het rode kader aangeduid.²⁷

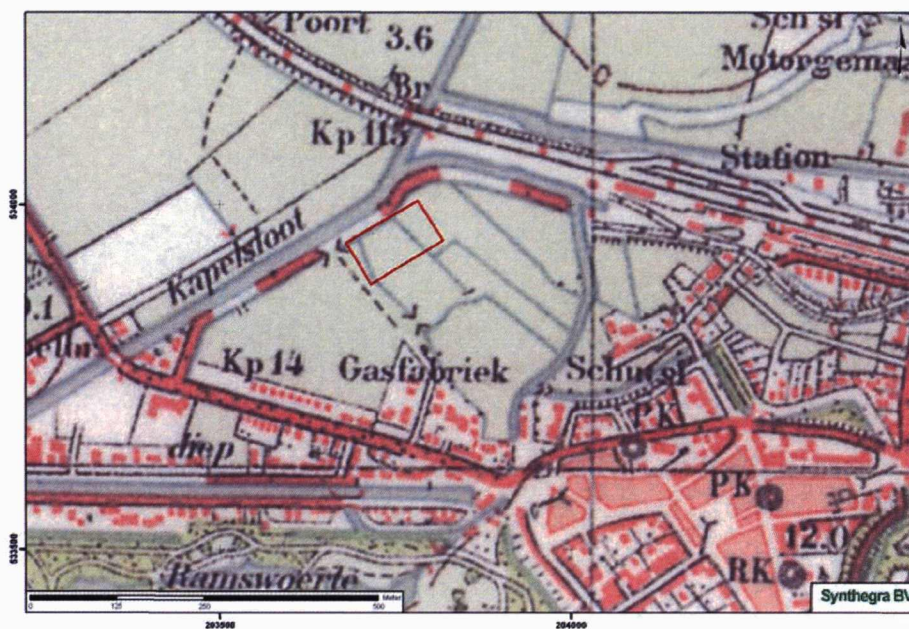

Afbeelding 9: uitsnede uit de kadastrale minuutplan, in het rode kader aangeduid. Het plangebied is gelegen in agrarisch gebied.²⁸

²⁷ Grote Historische Atlas van Nederland; 2 Noord Nederland 1851 – 1855, Wolters Noordhoff Atlasproducties.

²⁸ www.dewoonomgeving.nl

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

Afbeelding 10: het plangebied omstreeks 1905, in het rode kader aangeduid. Het plangebied is gelegen in agrarisch gebied.²⁹

²⁹ Grote Historische topografische Atlas, Overijssel. 1898-1928.

4 Archeologische verwachting

Conform de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) is een bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij dient op basis van de resultaten van het bureauonderzoek voor het plangebied een verwachtingsmodel te worden opgesteld, ten einde aan te kunnen geven welke archeologische waarde aan het gebied kan worden toegekend. Volgens de IKAW (Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden) geldt voor het plangebied een onbekende archeologische verwachting omdat het in een ongekarteerde regio is gelegen (zie bijlage 1). Ook op de gemeentelijke archeologische verwachtingskaart heeft het plangebied een onbekende archeologische verwachting omdat het niet in kaart is gebracht. De archeologische verwachting in dit bureauonderzoek is tot stand gekomen door een integrale benadering, die bestond uit een synthese van de geologische, archeologische en historische gegevens.

Zoals geconstateerd is de kern van Steenwijk gelegen op een zogenaamd keileemplateau wat een zeer aantrekkelijke vestigingsplaats was voor de prehistorische mens. In de gemeente Steenwijkerland komt 90 % van alle archeologische waarnemingen dan ook voor op de keileemplateaus rondom Steenwijk en Vollenhove. De meeste paleolithische vondsten in de gemeente Steenwijkerland komen voor op de flanken van de stuwwal bij Steenwijk. Zoals in het tweede hoofdstuk werd geconstateerd is het plangebied echter in een beekdal gelegen. Vanwege de lage ligging waren deze gebieden onaantrekkelijk voor bewoning, wat echter niet wil zeggen dat er een lage archeologische verwachting voor deze gebieden geldt. Zoals geconstateerd kunnen beekdalen diverse artefacten bevatten, zoals neolithische bijlen van vuursteen, laat prehistorisch metaalwaar, kuilen met aardewerkdeposities en rituele deposities. Er zijn dan ook twee prehistorische bijlen (Flint Ovalbeil) gevonden, direct ten noorden van het plangebied. De verwachting voor archeologische resten uit de steentijd is dan ook hoog.

Voor de perioden van de bronstijd tot en met de romeinse tijd geldt voor het plangebied een lage tot middelhoge verwachting. Alhoewel op basis van de (schaarse) vondsten sprake lijkt te zijn geweest van continuïteit in de bewoningsgeschiedenis, zijn er geen vondsten gedaan in de directe nabijheid van het plangebied. Enerzijds geldt er een lage verwachting voor deze perioden omdat laaggelegen gebieden zoals beekdalen onaantrekkelijke vestigingsplaatsen waren, en vanwege de schaarste in archeologische vondsten. Anderzijds kunnen ook uit deze perioden depositiepraktijken van artefacten worden aangetroffen. Voor de vroege middeleeuwen geldt dezelfde verwachting. Zoals tijdens eerder onderzoek werd geconstateerd, schijnt de hoge waterstand en de slechte ontwatering een deel van de bevolking in de regio verdreven te hebben. Er zijn dan ook zeer weinig vondsten gedaan uit deze periode.

Voor de late middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd geldt eveneens een lage tot middelhoge verwachting. Enerzijds lag het plangebied in onbebouwd gebied en had het tot aan de nieuwe tijd een agrarische functie. Anderzijds was Steenwijk in de late middeleeuwen een belangrijke plaats, niet in de laatste plaats door haar strategische ligging, maar ook door de rivier de Aa, die Steenwijk een belangrijke economische impuls gaf. Bovendien is op de kaart van Jacob van Deventer te zien dat ten zuiden van het plangebied de belangrijke weg naar Friesland was gelegen. Daarbij had Steenwijk zwaar te lijden onder de Tachtigjarige Oorlog, Steenwijk moest een paar maal een beleg doorstaan. Op historische kaarten zijn veel schansen getekend direct ten zuiden en westen van Steenwijk.³⁰ Zoals is te zien op verschillende historische kaarten zouden in het plangebied daarom schansen of andere militaire relictten aangetroffen kunnen worden.³¹

Het plangebied ligt aan een industrieweg waar vanaf de jaren vijftig industrie is gevestigd. Navraag bij de gemeente heeft te kennen gegeven dat er vanaf 1957 voor de locatie Mr. Zigher ter Steghestraat 3 diverse

³⁰ J. Augusteijn, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 9: Overijssel*. Kaart VI. 3

³¹ Ibidem, Kaart VI.3, 4 en 5.

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

bouwvergunningen zijn verleend voor de bouw van een fabrieksgebouw, kantoren en een magazijn. In 1998 werd een sloopvergunning verleend om een distributiecentrum af te breken. Verder is op het terrein in 1997 een olietank gesaneerd.³² Plaatselijk, rond de olietank, is ten gevolge van de bodemsanering de kans op het aantreffen van archeologische resten nihil. Uit een verkennend bodemonderzoek dat op de locatie werd uitgevoerd, waarbij boringen werden gezet, bleek dat de bodem geen recent puin bevatte. De conclusie kan zijn dat de bodem, met uitzondering van het gesaneerde deel, redelijk gespaard is gebleven van recente verstoringen.³³

Indien er tijdens het booronderzoek bekeerders worden aangetroffen zal er met name op de aanwezigheid van bijvoorbeeld vuurplaatsen (houtschool) of losse vondsten gelet moeten worden.

---

³² Bron: gemeente Steenwijk, mevrouw M. Hoven.

³³ D.B.W van Ardenne, *Verkennend Bodemonderzoek Mr. Zigher ter Steghestraat 3 te Steenwijk*. Tauw-rapport p. 13.

5 Conclusie en advies

In het kader van de voorgenomen sloop en nieuwbouw in het plangebied aan Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk is een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hiertoe zijn geologische, archeologische en historische bronnen geraadpleegd en is gekozen voor een integrale benadering.

Op grond van de gegevens uit het bureauonderzoek geldt voor het plangebied een hoge verwachting voor archeologische resten uit de steentijd. Voor de perioden van de bronstijd tot en met de vroege middeleeuwen geldt voor het plangebied een lage tot middelhoge verwachting. Voor de late middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd geldt eveneens een lage tot middelhoge verwachting. Naar verwachting is de bodem, met uitzondering van het gesaneerde deel, redelijk gespaard gebleven van recente verstoringen. Archeologisch vervolgonderzoek wordt daarom noodzakelijk geacht.

De volgende onderzoeksvragen dienen door middel van een inventariserend veldonderzoek te worden beantwoord:

- Zijn er archeologische vindplaatsen in het plangebied aanwezig?
- Wat is de omvang, aard, datering en kwaliteit van aangetroffen archeologische vindplaatsen?
- Op welke diepte liggen de aangetroffen archeologische resten?
- Wat is de bodemopbouw van het gebied?
- In hoeverre is het te onderzoeken terrein reeds verstoord door (sub)recente graafwerkzaamheden?

Plan van Aanpak (Boorprogramma) voor een Inventariserend Veldonderzoek

Op basis van verzamelde gegevens is een boorprogramma opgesteld voor een Inventariserend Veldonderzoek (IVO). Voor zover bekend is op de locatie nog niet eerder een archeologisch prospectief bodemonderzoek uitgevoerd. De gegevens uit het bureauonderzoek zijn daarom maatgevend voor dit bodemonderzoek.

Gezien de hoge verwachting voor de steentijd wordt geadviseerd 20 boringen per hectare te plaatsen, dit komt overeen met 13 boringen voor het plangebied met een oppervlakte van 6.640 m². Hiermee geldt het onderzoek als karterend voor de periode steentijd en de overige historische perioden. Het booronderzoek zal worden uitgevoerd met behulp van een Edelmanboor met een zo groot mogelijke diameter (maximaal 15 cm). Verspreid over de locatie worden handmatig boringen verricht. Om de kans op het traceren van archeologische waarden te vergroten wordt, voor zover mogelijk, geboord volgens een verspringend driehoeksgrid. De exacte boorlocaties worden tijdens het veldwerk bepaald, mede aan de hand van visuele waarnemingen. Wanneer nodig zullen een guts of zuigerboor worden ingezet. Er wordt in principe geboord tot minimaal 25 cm in de ongeroerde grond. Relevante bodemlagen zullen worden gezeefd over een zeef met een maaswijdte van 4 mm. Tijdens de uitvoering van de boringen wordt het opgeboorde bodemmateriaal zintuiglijk beoordeeld en geclassificeerd en er worden boorbeschrijvingen gemaakt volgens de NEN 5104. Eventueel aangetroffen vondstmateriaal wordt gedetermineerd en gerapporteerd. Na de afronding van het onderzoek zullen de vondsten binnen twee jaar overgedragen worden aan het bevoegd gezag (PDB). Positieve onderzoeksresultaten worden gemeld aan Archis.

PLAATS	GRID	AANTAL	DIAMETER	DIEPTE
Steenwijk				
	Driehoeks grid	13	15 cm	Tot minimaal 25 cm in de ongeroerde grond
Totaal		13	15 cm	

Tabel 1: voorlopig boor- en analyseprogramma Steenwijk.

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

De resultaten van dit onderzoek zullen getoetst worden door het bevoegd gezag, dat op basis van het uitgebrachte advies een besluit zal nemen. Geadviseerd wordt daarom om contact op te nemen met het bevoegd gezag, gemeente Steenwijk.

Naschrift, 08 juni 2007-06-08, reactie van het bevoegd gezag, de gemeente Steenwijkerland.

Op basis van het bureauonderzoek stelt Synthegra vast dat het plangebied in een beekdal ligt. Het gebied was te nat om te wonen, maar beekdalen kunnen wel archeologisch materiaal herbergen, zoals deposities van aardewerk of (vuur)steen. De bebouwing kan mogelijke archeologische resten hebben aangetast, maar uit een verkennend bodemonderzoek is gebleken dat de bodem geen recent puin bevat. Op basis hiervan concludeert Synthegra dat de grond, op een sanering van olietank na, redelijk gespaard is gebleven van recente verstoringen. Synthegra adviseert archeologisch vervolgonderzoek uit te voeren bestaand uit booronderzoek met een dichtheid van 20 boringen per hectare om mogelijk vindplaatsen uit (met name) de Steentijd op te sporen.

Na bestudering van het rapport kunnen wij instemmen met deze conclusie, maar zijn van mening dat het geadviseerde onderzoek in dit gebied niet voldoet. Zoals Synthegra terecht opmerkt is het gebied te nat voor bewoning en kunnen alleen deposities van archeologisch materiaal of losse vondsten aangetroffen worden. Deze zijn echter met een booronderzoek niet op te sporen. Archeologische begeleiding van grondwerkzaamheden is een betere wijze van onderzoek. Deze archeologische begeleiding dient plaats te vinden bij sloopwerkzaamheden vanaf het maaiveld en het uitgraven van de nieuwe bouwputten.

Conclusie

Op basis van onze bevindingen luidt de conclusie dat in het plangebied Mr. Zigher ter Steghestraat 3 archeologisch vervolgonderzoek nodig is in de vorm van een archeologische begeleiding.

Project : Bureauonderzoek, Mr. Z. ter Steghestraat 3 te Steenwijk
Kenmerk : MWA/UIT/SAD/176247

Literatuur

Augusteijn, J., *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 9: Overijssel* (Alphen aan de Rijn 2002).

Berendsen, H.J.A., 1998: *De vorming van het land*, van Gorcum, Assen.

Cate ten, J.A.M. en Maarleveld, G.C., 1977: *Toelichting op de legenda van de geomorfologische kaart van Nederland schaal 1:50.000*, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen / Rijks Geologisch Dienst, Haarlem.

Grote Historische Atlas van Nederland; 2 Noord Nederland 1851 – 1855, Wolters Noordhoff Atlasproducties.

Grote Historische topografische Atlas, Overijssel. 1898-1928.

Hessing, W.A.M. Archeologische verwachtingen- en beleidskaart voor het grondgebied van Steenwijkerland: een aanzet tot het ontwikkelen van ruimtelijk archeologiebeleid. Vestigia-rapport V 337. (Amersfoort 2006)

Mulder de, E.F.J., M.C. Geluk, I.L. Ritsema, W.E. Westerhoff en T.E. Wong, 2003: *De ondergrond van Nederland*, Houten.

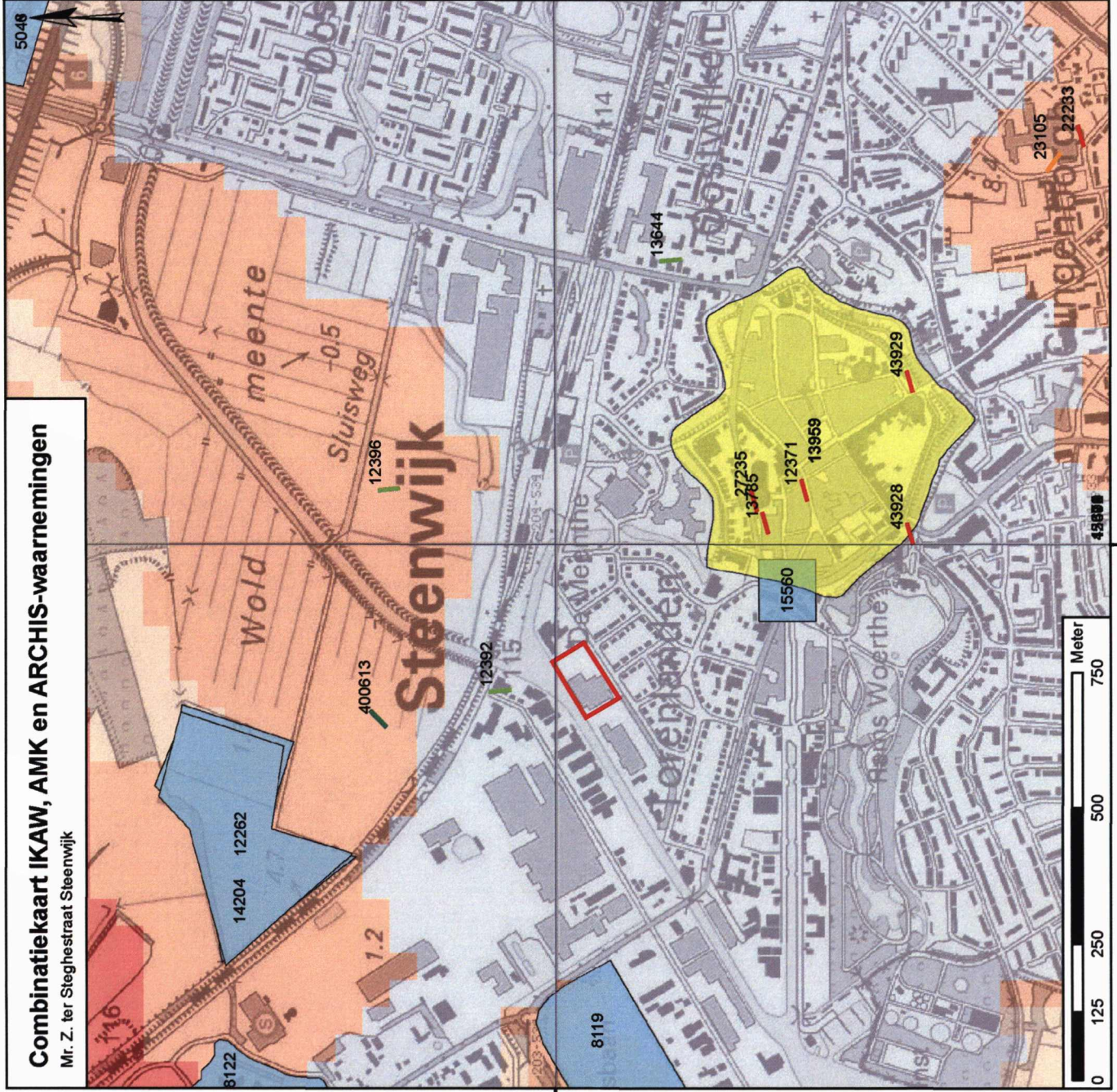
Stichting voor Bodemkartering, 1981: *Bodemkaart van Nederland schaal 1:50.000, blad 16 oost steenwijk*, (Wageningen 1988)

Bijlagen:

Bijlage 1: Combinatiekaart IKAW, AMK en ARCHIS-waarnemingen

Combinatiekaart IKAW, AMK en ARCHIS-waarnemingen

Mr. Z. ter Steghestraat Steenwijk

Legenda

ARCHIS-waarnemingen + waarnemingsnummer

- █ Paleolithicum
- █ Neolithicum
- █ Romeinse tijd
- █ Middeleeuwen

█ onderzoeksmelding + meldnummer

archeologisch monument + waarnemingsnummer

- █ terrein van archeologische betekenis
- █ terrein van archeologische waarde
- █ terrein van hoge archeologische waarde
- █ terrein van zeer hoge archeologische waarde
- █ terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd

archeologische verwachting trefkans

- █ hoog (water)
- █ middelhoog (water)
- █ laag (water)
- █ water
- █ hoog
- █ middelhoog
- █ laag
- █ zeer laag
- █ niet gekarteerd
- █ onbekend
- █ begrenzing plangebied

176247_IKAW_Combi_16012006_SD_1.0

Synthegra BV

Bijlage 2: Geologische perioden en lijst met gebruikte afkortingen

Verklarende woordenlijst

A-horizont: Minerale (humeuze) bovengrond. Indien er uitspoeling van materiaal optreedt, heel deze uitspoelingshorizont ook wel de E-horizont.
B-horizont: Inspoelingshorizont. Een horizont waaraan door inspoeling uit een hoger liggende horizont humus, ijzer of kleibestanddelen zijn toegevoegd.
C-horizont: Een horizont die weinig of niet veranderd is door bodemvorming, de moederbodem. Men kan aannemen dat de bovenliggende, al dan niet door bodemvorming veranderde, horizonten uit soortgelijk materiaal zijn ontstaan.
Eergrond: Gronden met een goed ontwikkelde, donkere, humeuze bovengrond. De donkere bovengrond verschilt duidelijk van kleur met de ondergrond. In de ondergrond heeft geen duidelijke profielontwikkeling plaatsgevonden.
Esdek: De bovenlaag van een bodem die is ontstaan door een jarenlang gebruik als bouwland. Een esdek is bijvoorbeeld Gytia; Afgestorven organisch materiaal dat bezinkt en bijdraagt tot de veenvorming.
Inhumatiegraf: Grafkuil voor lijkbegraving (al dan niet in een sarcofaag van hout, lood of steen).

- BO Bureauonderzoek
- I.V.O.V Inventariserend Veldonderzoek d.m.v. verkennende boringen
- I.V.O.-K Inventariserend Veldonderzoek d.m.v. karterende boringen
- I.V.O.-W Inventariserend Veldonderzoek d.m.v. waarderende boringen
- I.V.O.-K-G Inventariserend Veldonderzoek d.m.v. karterende proefsleuven
- I.V.O.-W-G Inventariserend Veldonderzoek d.m.v. waarderende proefsleuven
- AB Archeologische Begeleiding
- AMK Archeologische Monumenten Kaart
- IKAW Indicatieve Kaart Archeologische Waarden
- ROB Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
- ARCHIS ARCHEologisch Informatie Systeem
- BP Before Present
- CAA Centraal Archeologisch Archief
- GLG Gemiddeld Laagste Grondwaterstand
- CHG Gemiddeld Hoogste Grondwaterstand
- MV MaatVeld
- NAP Nieuw Amsterdams Peil
- RGD Rijks Geologische Dienst
- STIBOKA Stichting Bodem Kartering

werkelijke jaren	14C y BP	Litho- stratigrafie	Chronostratigrafie	Vegetatie	Archeologische perioden	Cultuurnamen
-1500 h Chr. -1000		Duinkerke III			Late Middelenouwen	
-500	-1000	Duinkerke II			Karolingische tijd	
-0	-2000	Formatie van Nieuwkoop	Subatlanticum		Mesolithicum Neolithicum Bronstijd Late Bronstijd Midden Bronstijd Vroege Bronstijd	Kloke Bakker Stad- Bakker Hart Treichler Vlaaringen Metelberg Bijlert- bult Bandkeramiek
-500	-1000	Duinkerke I			Late IJzertijd	Zajzen
-1000	-3000				Late Bronstijd	
-1500	-1500	Duinkerke 0			Midden Bronstijd	Hivensum- Drakeslein Elp
-2000	-2000			loofbos	Vroege Bronstijd	Wikkeldraad
-2500	-4000	Calais IV			Late-Neolithicum	
-3000	-3000				Neolithicum	
-3500	-5000	Calais III			Midden-Neolithicum	
-4000	-4000				Neolithicum	
-4500	-4500	Calais II			Vroege-Neolithicum	
-5000	-5000		Atlantisch			
-6000	-6000	Calais I			Mesolithicum	
-6000	-6000					
-7000	-8000					
-8000	-8000			den		
-8000	-8000					
-9000	-10000			Boreaal		
-10000	-10000			den		
-11000	-12000	Jongevond I				
-12000	-12000	Preboreaal				
-12000	-12000					
-12000	-12000	Preboreaal		loendra		
-25000	-25000	Formatie van Bostel				
-50000	-100000	Formatie van Bostel				
-150000	-200000	Formatie van Bostel				
-550000	-800000	Preatlantisch				
-300000	-300000	Preatlantisch				

Bron: Es, W.A. van, H. Sarfelt en P.J. Wolfing, 1988. Archeologie in Nederland, de rijkdom van het bodemarchief. Amsterdam / Amersfoort.

Metaalsoorten	Steensoorten
BRONS	SBA
Goud	SBE
Luzer	SDI
Koper	SGI
Lood	SGR
Missings	SJA
Metaal	SKA
Tin of lood legering	SLE
Zilver	SMA
	SOK
	SXX
Bot. dierlijk	STB
Bot. menselijk	STC
Bot. onbekend	STU
Gewei	SVU
Hoon	SWA
Hout / Houtskool	SWB
Ivoor	SWC
Leer / huid / bont	SWD
Organisch	SWE
Organisch, dierlijk	SWF
Organisch, menselijk	SWG
Organisch, plantaardig	SWH
Schelp	SWI
Textiel: katoen / linnen / wol / zijde	SWJ

Paleolithicum: tot 8800 vC	vroeg: 800 – 500 vC	LI.ZV
vroeg: tot 300.000 C14	vroeg: 500 – 250 vC	LI.ZM
midden: 300.000 – 35.000 C14	laet: 250 – 12 vC	LI.ZL
laet: 35.000 C14 – 8800 vC	Romeinse tijd: 12 vC – 450 nC	ROM
laet A: 35.000 – 18.000 C14	vroeg: 12 vC – 70 nC	ROMV
laet B: 18.000 C14 – 8800 vC	vroeg A: 12 vC – 25 nC	ROMVA
Mesolithicum: 8800 – 4900 vC	vroeg B: 25 – 70 nC	ROMVB
vroeg: 8800 – 7100 vC	midden: 70 – 270 nC	ROMM
MESOV	midden A: 70 – 150 nC	ROMMA
midden: 7100 – 6450 vC	midden B: 150 – 270 nC	ROMMB
MESOM	laet: 270 – 450 nC	ROML
laet: 6450 – 4900 vC	laet A: 270 – 350 nC	ROMLA
MESOL	laet B: 350 – 450 nC	ROMLB
vroeg: 5300 – 4200 vC	Middelenouwen: 450 – 1500 nC	XME
vroeg A: 5300 – 4900 vC	vroeg: 450 – 1050 nC	YME
vroeg B: 4900 – 4200 vC	vroeg A: 450 – 525 nC	YMEA
midden: 4200 – 2850 vC	vroeg B: 525 – 725 nC	YMEB
NEOMA	vroeg C: 725 – 900 nC	YMEC
midden A: 5300 – 3400 vC	vroeg D: 900 – 1050 nC	YMED
midden B: 3400 – 2850 vC	laet: 1050 – 1500 nC	YMEI
laet: 2850 – 2000 vC	laet A: 1050 – 1250 nC	YMEA
NEOL	laet B: 1250 – 1500 nC	YMEB
laet A: 2850 – 2450 vC	Nieuwe tijd: 1500 – heden	NTA
laet B: 2450 – 2000 vC	A: 1500 – 1850 nC	NTB
NEOLB	B: 1850 – 1950 nC	NTC
BRONS	C: 1850 – heden	NTC
vroeg: 2000 – 1800 vC		XXX
BRONS		
midden: 1800 – 1100 vC		
BRONSMB		
midden A: 1800 – 1500 vC		
midden B: 1500 – 1100 vC		
BRONS		
laet: 1100 – 800 vC		
LI.Z		
LI.Zertijd: 800 – 12 vC		